

УДК 347.151(477:430)

Кравченко Михайло Георгійович –

доктор юридичних наук, старший науковий співробітник,
Інститут права,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка
<https://orcid.org/0000-0002-3909-4599>

Mykhailo H. Kravchenko –

doctor of juridical sciences, senior researcher,
Institute of Law,
Taras Shevchenko National University of Kyiv
(60, Volodymyrska Street, Kyiv, Ukraine)
<https://orcid.org/0000-0002-3909-4599>

Підстави та умови реалізації права на компенсацію матеріальної шкоди, завданої публічною адміністрацією (частина 1)

Стаття присвячена дослідженню підстав та умов реалізації права на державну компенсацію як реакції на шкоду, завдану приватній особі рішеннями, дією чи бездіяльністю публічної адміністрації. У результаті проведеного дослідження констатовано те, що ні законодавство України, ні інтерпретаційні акти органів судової влади вичерпно не розкривають умови реалізації права на державну компенсацію. У зв'язку із цим детально проаналізовано та розкрито кожну окрему умову реалізації цього права.

Ключові слова: право на державну компенсацію, публічна адміністрація, матеріальна відповідальність, підстави відповідальності, умови відповідальності.

Статья посвящена исследованию оснований и условий реализации права на государственную компенсацию как реакции на ущерб, причиненный частному лицу решениями, действиями или бездействием публичной администрации. В результате проведенного исследования констатировано, что ни законодательство Украины, ни интерпретационные акты органов судебной власти исчерпывающе не раскрывают условия реализации права на государственную компенсацию. В связи с этим детально проанализированы и раскрыты каждое отдельное условие реализации этого права.

Ключевые слова: право на государственную компенсацию, публичная администрация, материальная ответственность, основания ответственности, условия ответственности.

M.H. Kravchenko Grounds and Conditions for Exercising the Right to Compensation for Material Damage Caused by the Public Administration (Part 1)

The article is devoted to the study of the grounds and conditions of realization of the right to state compensation as a reaction to the damage caused to an individual by decisions, actions or inaction of the public administration.

The research methodology consisted of general scientific and special legal methods of scientific cognition, in particular structural-systemic and comparative-legal research methods. This approach allowed to comprehensively determine the grounds and conditions for the exercise of this right by individuals.

The study analyzed the legislation of Ukraine, the decisions of the Constitutional Court of Ukraine and the Supreme Court, as well as the work of domestic and German scholars on the grounds and conditions of this right of individuals.

As a result of the study, the following conclusions can be drawn:

Defined at the level of Art. 56 of the Constitution of Ukraine, the right to state compensation has not received a proper mechanism for its implementation at the level of laws of Ukraine and bylaws. This situation leads to the fact that the specified constitutional guarantee for compensation of material damages caused by

public administration and other public authorities to an individual is not effectively implemented, and therefore cannot serve the purpose of protecting the rights of the latter in the field of public administration.

The legislation of Ukraine provides for a system of grounds and conditions for the exercise of this right by individuals. If the grounds for liability of the state, represented by the public administration are defined at the level of an extensive system of sources of law, the conditions of such liability are not properly specified either at the level of Ukrainian legislation or at the level of interpretative acts of the judiciary. In this regard, each individual condition for the exercise of this right is analyzed and disclosed in detail.

It was revealed that in determining such a condition of material responsibility as the activity of a public servant, the temporal and spatial conditions of such activity should be clarified. In addition, a system of criteria is specified that indicate a breach of official duty by a public servant. These are: 1) a clear violation of the law; 2) committing unauthorized actions; 3) violation of jurisdiction and administrative procedure; 4) application of disproportionate measures; 5) too long decision-making on the case; 6) failure to provide proper information to a private person, etc.

Keywords: the right to state compensation, public administration, material responsibility, grounds for liability, conditions of liability.

Постановка проблеми. Важливою гарантією у взаємодії публічної адміністрації та приватної особи є право останньої вимагати компенсації шкоди, завданої рішенням, дією чи бездіяльністю державного службовця. У німецькій юридичній літературі це право отримало назву *Recht der öffentlichen Ersatzleistungen* (права на державну компенсацію)[1, с.30]. Відповідне право приватних осіб існує також в Україні. Воно конституційно закріплене та гарантується кожному ст. 56 Основного Закону України[2].

Назване право приватних осіб може бути реалізоване за певних умов. При цьому законодавство України досить поверхово розкриває специфіку кожної такої умови державної компенсації. Нажаль, ні Конституційний Суд України, ні Верховний Суд не сформували цілісного підходу до розуміння умов реалізації приватними особами права на таку компенсацію. Так, у рішенні Конституційного Суду України від 30.05.2001 року № 7-рп/2001 (справа про відповідальність юридичних осіб) зазначається: «Конституція України закріпила принцип відповідальності держави перед людиною за свою діяльність, який проявляється передусім у конституційному визначенні обов'язків держави. Така відповідальність не зводиться лише до політичної чи моральної відповідальності публічної влади перед суспільством, а має певні ознаки юридичної відповідальності як застосування заходів публічно-правового (в даному випадку – конституційно-правового або міжнародно-правового) характеру до держави та її органів за невиконання чи неналежне виконання своїх обов'язків»[3]. Отже, як ми бачимо, йдеться про

акцентування уваги на важливості принципу відповідальності держави перед приватною особою. Однак, нічого не говориться про умови матеріальної відповідальності держави.

У п. 16 Постанови Пленуму Верховного Суду України «Про застосування Конституції України при здійсненні правосуддя» від 01.11.1996 року № 9 констатується: «Суди мають суворо додержувати передбаченого ст.56 Конституції права особи на відшкодування за рахунок держави чи органів місцевого самоврядування матеріальної та моральної шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органів державної влади, місцевого самоврядування, їх посадових і службових осіб при здійсненні ними своїх повноважень»[4]. Отже, Верховний Суд України також не вніс ясності щодо умов реалізації права на державну компенсацію.

Тому у межах цього дослідження ми б хотіли визначити коло підстав та умов реалізації цього права приватних осіб.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. При проведенні дослідження була використана:

по-перше, вітчизняна література, присвячена матеріальній відповідальності держави [5, 6, 7];

по-друге, дослідження німецьких вчених, які стосуються відповідальності держави за збитки, завдані приватним особам [1, 8, 9];

по-третє, рішення Конституційного Суду України та Верховного Суду, присвячені цій тематиці [3, 4].

Метою статті є визначення підстав та умов реалізації приватними особами права на державну компенсацію.

Виклад основного матеріалу. Аналіз законодавства України дозволяє констатувати існування низки норм матеріального права, які є юридичними підставами матеріальної відповідальності держави за шкоду, завдану приватній особі. До загальних норм ми віднесемо положення ст. 56 Конституції України[2], ст. ст. 1173-1176 ЦК України[10]. До спеціальних норм, які адресовані окремим групам суб'єктів публічного адміністрування, належать: ч. 2 ст. 27 Закону України «Про центральні органи виконавчої влади»[11]; ч. 4 ст. 49 Закону України «Про місцеві державні адміністрації»[12]; ст. 80 Закону України «Про державну службу»[13]. Стосовно окремих груп державних службовців може існувати спеціальне правове регулювання. Так, згідно із ч. 3 ст. 19 Закону України «Про Національну поліцію» держава відшкодовує шкоду, завдану фізичній або юридичній особі рішеннями, дією чи бездіяльністю органу або підрозділу поліції, поліцейськими під час здійснення ними своїх повноважень[14]. Подібні норми існують з приводу відповідальності держави за діяльність прокурорів (ч. 1 ст. 20 Закону України «Про прокуратуру»)[15]. ПК України у п. 21.3. ст. 21 містить положення, згідно із яким шкода, завдана платнику податків неправомірними рішеннями, діями чи бездіяльністю посадової або службової особи контролюючого органу, відшкодовується за рахунок коштів державного бюджету, передбачених для фінансування цього органу, незалежно від вини цієї особи[16]. Держава у окремих випадках несе відповідальність за діяльність осіб, які не мають статусу державних службовців, наприклад, вона відповідає за діяльність державних нотаріусів.

Типовою підставою матеріальної відповідальності публічної адміністрації є незаконні рішення, дія чи бездіяльність органів державної влади їх посадових і службових осіб при здійсненні ними своїх повноважень, які завдають матеріальну та моральну шкоду приватним особам. Таку сукупність ознак діяння, яке є підставою матеріальної відповідальності публічної адміністрації, визначає ст. 56 Конституції України[2]. При цьому спеціальні норми можуть відходити від цієї конструкції, доповнюючи її додатковими елементами. Наприклад, ч. 3 ст. 19

Закону України «Про Національну поліцію»[14] не прив'язує таку відповідальність виключно до незаконних дій органу або підрозділу поліції чи поліцейського. Отже, компенсація шкоди може настати за цілком законні дії вказаних державних службовців та органів державної влади.

Настання матеріальної відповідальності публічної адміністрації можливе при одночасному поєднанні декількох взаємопов'язаних умов. Верховний Суд у складі колегії суддів Другої судової палати Касаційного цивільного суду при розгляді справи № 522/11325/16 про компенсацію моральної шкоди, завданої приватній особі незаконними рішеннями органу місцевого самоврядування, дійшов висновку про те, що обов'язковими умовами такої відповідальності є: наявність моральної шкоди; протиправність поведінки особи, яка завдала моральної шкоди; наявність причинного зв'язку між протиправною поведінкою особи, яка завдала моральної шкоди та її результатом – моральною шкодою[17].

Аналіз положень Конституції України, спеціального законодавства дозволяє констатувати те, що таких умов набагато більше. До них належать наступні:

Суб'єктний склад правовідносин з приводу матеріальної відповідальності публічної адміністрації. У вузькому розумінні обов'язковими учасниками таких правовідносин є: а) приватна особа, яка зазнала шкоди від рішення дії чи бездіяльності органів державної влади їх посадових та службових осіб. При цьому ст. 56 Конституції України оперує не конкретизованим терміном «кожен»[2]. Цю категорію спеціальне законодавство наповнює конкретнішим змістом. Так, згідно із ч. 2 ст. 80 Закону України «Про державну службу» до цієї категорії належать усі фізичні та юридичні особи[13]. Приватна особа може представляти себе особисто або через представника; б) посадова чи службова особа органу державної влади, яка при здійсненні своїх повноважень рішеннями, діями чи бездіяльністю завдала шкоду приватній особі. Таким чином, законодавство України стоїть на засадах широкого підходу до категорії «посадова чи службова особа органу державної влади». Суб'єкт публічної адміністрації, який завдав шкоду, може представляти свою юридичну позицію самостійно або через представника; в) держава, що несе непряму відповідальність за

збитки, завдані вказаними публічними службовцями. Цю групу суб'єктів представляють, як правило, керівники суб'єкта публічної адміністрації, який завдав шкоду, або його представник та розпорядники бюджетних коштів, з якого будуть відшкодовуватися збитки.

У широкому значенні коло учасників правовідносин, які виникають з приводу відшкодування матеріальної шкоди публічної адміністрації, крім вказаних обов'язкових учасників, може доповнюватися іншими суб'єктами, які у залежності від механізму відшкодування такої шкоди можуть набувати статус обов'язкових або факультативних учасників таких правовідносин. Йдеться про: свідків завдання шкоди, спеціалістів, експертів, перекладачів тощо. До цього переліку ми також додамо Державну виконавчу службу, яка допомагає виконати адміністративний акт, який добровільно не виконується. У перспективі до переліку таких суб'єктів можуть долучитися медіатори, які мають забезпечити альтернативний спосіб вирішення цієї категорії спорів.

У випадку судової процедури вирішення спору до переліку обов'язкових учасників долучається адміністративний суд, до якого звертається приватна особа за захистом від неправомірного рішення, дії чи бездіяльності суб'єкта публічної адміністрації.

Діяльність публічного службовця як умова матеріальної відповідальності публічної адміністрації. Конституція та спеціальне законодавство України передбачає, що обов'язковою умовою для настання матеріальної відповідальності публічної адміністрації є те, що шкода завдається при здійсненні публічними службовцями своїх повноважень. Наприклад, про це чітко говорить ч.1 ст. 80 Закону України «Про державну службу»[13].

Існують просторові та часові межі здійснення повноважень публічними службовцями. До просторових меж ми віднесемо: територію у межах країни, області, району, міста, району у місті, села, селища, адміністративної будівлі, де публічний службовець згідно із вимогами законодавства України про державну службу постійно або тимчасово здійснює свою діяльність. Інакше кажучи, це не обов'язково має бути кабінет у адміністративній будівлі. Це може бути автомобільна траса, де працівник поліцейський контролює швидкість руху; водойми, полігони,

ліси, які інспектує інспектор Держекоінспекції тощо. Таким чином, визначення просторових меж щодо місця роботи публічного службовця має здійснюватися кожен раз окремо, враховуючи специфіку його роботи.

До часових меж ми віднесемо той робочий час, під час якого публічний службовець згідно із вимогами законодавства України, трудового договору, правил внутрішнього трудового розпорядку має здійснювати свою трудову функцію. Подібно до просторових меж часові межі роботи публічного службовця мають з'ясовуватися кожен раз окремо, враховуючи специфіку роботи такого службовця.

Отже, якщо публічний службовець вчинив дії, якими порушив права, свободи та законні інтереси поза місцем роботи та у неробочий час, він відповідає за ці правопорушення як приватна особа.

Незаконність (неправомірність) рішення, дії чи бездіяльності публічного службовця як умова матеріальної відповідальності публічної адміністрації. Конституція України у ч. 2 ст. 19 закріпила незмінний орієнтир діяльності публічної адміністрації[2]. Він полягає у тому, що органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України.

Законодавство України диференційовано підходить до питання про незаконність (неправомірність) рішень, дії чи бездіяльності публічного службовця як підставу матеріальної відповідальності публічної адміністрації. Так, ст. 56 Конституції України, ч. 2 ст. 27 Закону України «Про центральні органи виконавчої влади», ч. 1 ст. 80 Закону України «Про державну службу», п. 21. 3 ст. 21 ПК України[2, 11, 13, 16] зазначають, що підставою матеріальної відповідальності держави є незаконність (неправомірність) рішень, дії чи бездіяльності публічного службовця.

У той же час ч. 3 ст. 19 Закону України «Про Національну поліцію» не пов'язує відповідальність держави із протиправністю рішень, дій чи бездіяльності органу або підрозділу поліції чи поліцейського[14]. Подібний підхід застосовано у ч. 1 ст. 20 Закону України «Про прокуратуру»[15].

Отже, незаконність (неправомірність) рішення, дії чи бездіяльності публічного службовця не завжди є обов'язковою умовою матеріальної відповідальності публічної адміністрації. У визначених законодавством України випадках законні (правомірні) дії окремих груп публічних службовців можуть бути підставою такої відповідальності.

Законодавство України не пояснює у чому має виявлятися незаконність (неправомірність) рішення, дії чи бездіяльності публічного службовця. На наш погляд, йдеться про порушення ним службових обов'язків, яке може виявлятися у прийнятті адміністративного акту, вчиненні активних дій або пасивній поведінці, яка завдає шкоду приватній особі. Німецькі колеги детальніше розписують систему критеріїв, які свідчать про порушення публічним службовцем службового обов'язку. Йдеться про: 1) явне порушення ним вимог законодавства; 2) вчинення несанкціонованих дій; 3) порушення юрисдикції та адміністративної процедури; 4) застосування непропорційних заходів; 5) занадто тривале прийняття рішень по справі; 6) ненадання належної інформації приватній особі тощо[1, s.77 -110]. Звичайно, у кожному конкретному випадку треба чітко з'ясувати те, які саме службові обов'язки і чим саме їх порушив публічний службовець.

З практичної точки зору не будь-яке порушення службового обов'язку може бути корисним при доведенні провини публічного службовця або нецільового використання ним наданих йому повноважень. Інша справа, коли публічний службовець не вчиняє дій з приводу реєстрації права власності на земельну ділянку або порушує строки розгляду заяви чи звернення громадян. Ці порушення службових обов'язків можуть та повинні використовуватися при обґрунтуванні своєї позиції приватною особою.

Ще одна практична проблема – це дискретні повноваження публічних службовців. Таке повноваження може полягати у виборі діяти чи бездіяти, а якщо діяти, то у виборі варіанту рішення чи дії серед варіантів, що прямо або опосередковано закріплені у законі. Важливою ознакою такого вибору є те, що він здійснюється без необхідності узгодження варіанту вибору із будь-ким. Якщо дивитися на дискретні повноваження з позиції матеріальної відповідальності публічної адміністрації, то необхідно довести те,

що публічний службовець навмисно використав надані йому повноваження для завдання шкоди приватній особі. Критерії, які можна використати для такої оцінки дій суб'єкта владних повноважень, наведені у Науковому висновку щодо меж дискреційного повноваження суб'єкта владних повноважень та судового контролю за його реалізацією від 1 березня 2018 року[18].

У наступній статті ми детально проаналізуємо решту умов реалізації права на державну компенсацію.

Висновки. У результаті проведеного дослідження можна зробити наступні висновки:

1. Визначене на рівні ст. 56 Конституції України право на державну компенсацію не отримало належного механізму своєї реалізації на рівні законів України та підзаконних нормативно-правових актів. Така ситуація призводить до того, що вказана конституційна гарантія на відшкодування матеріальних збитків, завданих публічною адміністрацією та іншими суб'єктами публічної влади приватній особі ефективно не реалізовується, а отже, не може слугувати меті захисту прав останніх у сфері публічного адміністрування.

2. Законодавство України передбачає систему підстав та умов реалізації цього права приватними особами. Якщо підстави відповідальності держави в особі публічної адміністрації визначені на рівні розгалуженої системи джерел права, то умови такої відповідальності належним чином не конкретизовані ні на рівні законодавства України, ні на рівні інтерпретаційних актів органів судової влади. У зв'язку із цим детально проаналізовано та розкрито кожен окрему умову реалізації цього права.

3. Виявлено те, що при визначенні такої умови матеріальної відповідальності як діяльність публічного службовця мають бути з'ясовані часові та просторові умови такої діяльності. Крім того, конкретизована система критеріїв, які свідчать про порушення публічним службовцем службового обов'язку. Йдеться про: 1) явне порушення ним вимог законодавства; 2) вчинення несанкціонованих дій; 3) порушення юрисдикції та адміністративної процедури; 4) застосування непропорційних заходів; 5) занадто тривале прийняття рішень по справі; 6) ненадання належної інформації приватній особі тощо.

Список використаних джерел:

1. Rohlffing B. Amtshaftung. Universitätsverlag Göttingen, 2015. 639 s.
2. Конституція України. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
3. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням відкритого акціонерного товариства «Всеукраїнський Акціонерний Банк» щодо офіційного тлумачення положень пункту 22 частини першої статті 92 Конституції України, частин першої, третьої статті 2, частини першої статті 38 Кодексу України про адміністративні правопорушення (справа про відповідальність юридичних осіб) від 30.05.2001 року № 7-рп/2001. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v007p710-01#Text> (дата звернення: 15.08.2021).
4. Про застосування Конституції України при здійсненні правосуддя: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 01.11.1996 року №9. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0009700-96#Text> (дата звернення: 15.08.2021).
5. Демкова М. С., Коба С. С., Лавриненко І. О., Український Д. Я. Відшкодування в позасудовому порядку шкоди, завданої державою або органами влади. Київ: Конус-Ю, 2007. 260 с.
6. Мельник Р. С. Система адміністративного права України: дис. ... д-ра юрид. наук.: 12.00.07. Харк. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2010. 415 с.
7. Мельник Р. С., Бевзенко В. М. Загальне адміністративне право: навч. посіб. / за заг. ред. Р. С. Мельника. Київ: Баїте, 2014. 376 с.
8. Hans J. Wolff, Otto Bachof, Rolf Stober, Winfried Kluth. Verwaltungsrecht. Band 1., 13. Auflage. München, 2016. 973 s.
9. Maurer H. Allgemeines Verwaltungsrecht. 18. Aufl. München, 2011. 821 s.
10. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення: 15.08.2021).
11. Про центральні органи виконавчої влади: Закон України від 17.03.2011 року № 3166-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3166-17#Text> (дата звернення: 15.08.2021).
12. Про місцеві державні адміністрації: Закон України від 09.04.1999 року № 586-XIV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/586-14#Text> (дата звернення: 15.08.2021).
13. Про державну службу: Закон України від 10.12.2015 року № 889-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/889-19#Text> (дата звернення: 15.08.2021).
14. Про Національну поліцію: Закон України від 02.07.2015 року № 580-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text> (дата звернення: 15.08.2021).
15. Про прокуратуру: Закон України від 14.10.2014 року № 1697-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1697-18#Text> (дата звернення: 15.08.2021).
16. Податковий кодекс України від 02.12.2010 року № 2755-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text> (дата звернення: 15.08.2021).
17. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Другої судової палати Касаційного цивільного суду при розгляді справи № 522/11325/16 про компенсацію моральної шкоди, завданої приватній особі незаконними рішеннями органу місцевого самоврядування. URL: <http://od.reyestr.court.gov.ua/files/45/6382b6391b542228d757d3eb8c2b9d22.rtf> (дата звернення: 15.08.2021).
18. Науковий висновок щодо меж дискреційного повноваження суб'єкта владних повноважень та судового контролю за його реалізацією. URL: https://supreme.court.gov.ua/supreme/pro_sud/naukovi_visnovki/nauk_visnovok_01_03_2018 (дата звернення: 15.08.2021).

References:

1. Rohlffing B. Amtshaftung. Universitätsverlag Göttingen, 2015. 639 s.
2. Konstytutsiia Ukrainy. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 1996. № 30. St. 141.
3. Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy u spravi za konstytutsiinym zvernenniam vidkrytoho aktsionernoho tovarystva “Vseukrainskyi Aktsionernyi Bank” shchodo ofitsiinoho tлумachennia polozhen

punktu 22 chastyny pershoi statti 92 Konstytutsii Ukrainy, chastyn pershoi, tretioi statti 2, chastyny pershoi statti 38 Kodeksu Ukrainy pro administratyvni pravoporushennia (sprava pro vidpovidalnist yurydychnykh osib) vid 30.05.2001 roku № 7-rp/2001. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v007p710-01#Text> (data zvernennia: 15.08.2021).

4. Pro zastosuvannia Konstytutsii Ukrainy pry zdiisnenni pravosuddia: Postanova Plenumu Verkhovnoho Sudu Ukrainy vid 01.11.1996 roku №9. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0009700-96#Text> (data zvernennia: 15.08.2021).

5. Demkova M. S., Koba S. S., Lavrynenko I. O., Ukrainnyi D. Ya. Vidshkoduvannia v pozasudovomu poriadku shkody, zavdanoi derzhavoiu abo orhanamy vlady. Kyiv: Konus-Iu, 2007. 260 s.

6. Melnyk R. S. Systema administratyvnoho prava Ukrainy: dys. ... d-ra yuryd. nauk.: 12.00.07. Khark. nats. un-t vnutr. sprav. Kharkiv, 2010. 415 s.

7. Melnyk R. S., Bevzenko V. M. Zahalne administratyvne pravo: navch. posib. / za zah. red. R. S. Melnyka. Kyiv: Vaite, 2014. 376 s.

8. Hans J. Wolff, Otto Bachof, Rolf Stober, Winfried Kluth. Verwaltungsrecht. Band 1., 13. Auflage. München, 2016. 973 s.

9. Maurer H. Allgemeines Verwaltungsrecht. 18. Aufl. München, 2011. 821 s.

10. Tsyvilnyi kodeks Ukrainy vid 16.01.2003 roku. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (data zvernennia: 15.08.2021).

11. Pro tsentralni orhany vykonavchoi vlady: Zakon Ukrainy vid 17.03.2011 roku № 3166-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3166-17#Text> (data zvernennia: 15.08.2021).

12. Pro mistsevi derzhavni administratsii: Zakon Ukrainy vid 09.04.1999 roku № 586-XIV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/586-14#Text> (data zvernennia: 15.08.2021).

13. Pro derzhavnu sluzhbu: Zakon Ukrainy vid 10.12.2015 roku № 889-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/889-19#Text> (data zvernennia: 15.08.2021).

14. Pro Natsionalnu politsiiu: Zakon Ukrainy vid 02.07.2015 roku № 580-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text> (data zvernennia: 15.08.2021).

15. Pro prokuraturu: Zakon Ukrainy vid 14.10.2014 roku № 1697-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1697-18#Text> (data zvernennia: 15.08.2021).

16. Podatkovi kodeks Ukrainy vid 02.12.2010 roku № 2755-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text> (data zvernennia: 15.08.2021).

17. Postanova Verkhovnoho Sudu u skladi kolehii suddiv Druhoi sudovoi palaty Kasatsiinoho tsyvilnoho sudu pry rozghliadi spravy № 522/11325/16 pro kompensatsiiu moralnoi shkody, zavdanoi pryvatnii osobi nezakonnymy rishenniamy orhanu mistsevoho samovriaduvannia. URL: <http://od.reyestr.court.gov.ua/files/45/6382b6391b542228d757d3eb8c2b9d22.rtf> (data zvernennia: 15.08.2021).

18. Naukovi vysnovok shchodo mezh dyskretniinoho povnovazhennia sub'iekta vladnykh povnovazhen ta sudovoho kontroliu za yoho realizatsiieiu. URL: https://supreme.court.gov.ua/supreme/pro_sud/naukovi_visnovki/nauk_visnovok_01_03_2018 (data zvernennia: 15.08.2021).